

Pavieto žemės teismo erdvėlaikis

DARIUS VILIMAS

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas dariusvilimas@hotmail.com

LDK pavietų žemės teismo susikūrimo istorija yra ištirta, tačiau tų teismų knygų turinys yra nedaug nagrinėtas. Tyrimo tikslas ir uždaviniai – išnagrinėti pavietų žemės teismų knygų sandarą, išsiaiškinti jų turinį ir aptarti bajorijos erdvės ir laiko suvokimą, kuris bus naudingas tolesniems mentaliteto tyrimams.

Raktažodžiai: LDK pavietų žemės teismai, žemės teismų knygų sandara, Lietuvos Statutai, bajorijos erdvėlaikis, LDK bajorija ir jos teisinė kultūra, bajorijos mentaliteto istorija

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismai buvo sukurti 1564–1566 m. vykdamas teismo, administracijos ir kariuomenės reformą. Naujieji pavietų žemės teismai nepriklausė nuo pavieto administracijos (kaip pilies teismai) ir simbolizavo bajoriškos savivaldos triumfą. Be ypatingų pokyčių jie išliko beveik 200 metų, iki XVIII a. 7-ojo dešimtmečio reformų. Žemės teismai iš esmės virto pagrindiniais pavietų teismais, jie nagrinėjo dažniausiai civilines bylas, taip pat buvo svarbi notarinė įstaiga, aktavusi turtinius bajorų aktus. Tokie teismai dirbo triskart metuose, juos sudarydavo žemės teisėjas, patisejis ir raštininkas, didžiojo kunigaikščio paskirtas iš rinkiminiame seimelyje išrinktų ir jam pasiūlytų 4 kandidatų (elektų). Kriminalinės bylos buvo paliktos pilies teismams, ribų ginčus sprendė pakamario teismas. Bendroji naujojo savarankiško bajoriško pavietų žemės teismo susikūrimo istorija jau yra išnagrinėta [45]. Žemės teismas ir jame sutinkami žmonės, daugiausia bajorai, neveikė tuščioje erdvėje ir nebuvo nežinia iš kur atsiradę. Kalbant apie žemės teismo *erdvėlaikio* terminą, būtina paaiškinti, kad jis apima tame teisme veikiančius asmenis, žodiniiais arba raštiškais pranešimais transliuojančius savąjį gyvenamosios vietos ir laiko suvokimą. Žinoma, ta transliacija dažniausiai yra netiesioginė, nes užrašyta žemės teismo raštininkų padėjėjų. Erdvėlaikis išskaidomas į erdvę ir laiką, kuriame veikia žemės teismo dalyviai, pranešantys vieną ar kitą žinią. Pabandykime peržvelgti, kiek informatyvūs jų pranešimai, ar galima juos apibendrinti, apibrėžti (arba ne) viso luomo erdvę ir laiką. Reikia pabrėžti, kad šito bus siekiama naudojantis tik žemės teismo knygų medžiaga. Žinoma, ji ne tokia informatyvi kaip memuaristika, bet iš šio laikotarpio (XVI a. pabaigos) vidutinės ir smulkiosios bajorijos tokių atsiminimų LDK beveik nėra (gal išskyrus Teodorą Jevlašauskį [37]), o naudotis didikų atsiminimais būtų nekorektiška. Žemės teismo istoriografija apibrėžiama dviem kapitaliniais

veikalais – V. Lozinskio monografija [38] apie Lenkijos pavietų teismus ir K. Avižonio darbu apie bajorus Vazų epochoje [34]. Yra ir kitų tyrėjų darbų [36, 39–42, 49–51, 54–55], taip pat būtina paminėti ir neseniai pasirodžiusią stambią N. Starčenkos monografiją, skirtą konfliktologijai [53]. Iš naujausių teritorijų ir jų sienų tyrėjų darbų paminėtinos T. Čelkio [35], V. Temyševo [52] ir kitų istorikų (1) studijos ir straipsniai.

XXX

Erdvės ir vietos sąvokos pavietų žemės teismo knygose įvairuoja. Pasakojama apie tolimesnes arba net kaimynines vietas (rečiau – tolimesnes valstybes), į kurias gyvenimo aplinkybių nubloškiami teismo knygų „herojai“. Čia pasitaiko siužetų, susijusių su karine ar valstybine tarnyba, pasakojimo herojų ar net pašalinių asmenų kilme ar jų kelionėmis. Suprantama, kad jokių tolimų kraštų mes čia neaptiksime, tačiau kartais paminimi ir gana intriguojantys faktai. Dažnai teisminiuose ginčiuose minimi šeimos nariai yra išvykę ir negali dalyvauti turto dalybose. Likusieji namie neretai pasiduodavo pagundai dalybose „pamiršti“ tokį giminaitį ir neteisėtai priglausti jam priklausančias tėvonines ir motines valdas. Ne visų paveldėtojų dalyvavimas dalybose sukeldavo įvairias teises kolizijas – nuo noro paskelbti neatvykėlių mirusių iki dalybų sustabdymo ir bandymo sukčiauti: Kaune 1593 06 21 d. teisme stojęs Merkelis Odachovskis skundėsi savo vyriausiuoju broliu Kristupu. M. Odachovskis nuo jaunystės tarnavo svetimuose kraštuose – Rusioje ir kitur, o sugrįžęs į gimtąjį kraštą sužinojo, kad Kristupas, turbūt nesitikėdamas jo sulaukti arba dėl kitų priežasčių, bylinėdamasis su Žiezmarų laikytoju Sebastijonu Pakošu dėl tėvoninio Rūdkų dvaro jo teismo šaukimuose nemini. Pavieto vaznys Vaitiekus Petraitis stojo į teismą ir aktavo kvitą, kad 1593 06 01 d. su 2 liudininkais bajorais jis dalyvavo M. Odachovskio ir brolio Kristupo akistatoje. Brolių jie surado pas Kauno miestietį Andrių Kotkūną. Merkelis paklausė, kodėl šis jį nušalino nuo palikimo – dvarų Kauno ir Ašmenos pavietuose [dalybų], nes jis yra pasirengęs dalytis teismo išlaidas. Kristupas atsakė: „jei, ponas broli, turi man kokių pretenzijų, šauk mane į atitinkamą teismą“ [18, 190v–191v]. Kitąkart turkų nelaisvėje vargęs bajoras nespėjo išpirkti dvaro: 1590 10 18 d. prieš teismą stoję Kauno pavieto žemionė Ona Giedraitienė ir jos sūnus Konstantinas Ivanovskis parodė šaukimą ir pareiškė, kad juos šaukė į teismą Gardino pavieto žemionis Adamas Šembelis, sakydamas, kad 1536 m. jo motina O. Šembelienė tėvoninį Panevėžiuko dvarą Kauno paviete, vadinamą Packuva, užstatė O. Giedraitienės tėvui Ivanui Kosovičiui už 30 kapų grašių. Šį dvarą neva laikė Bogdanas Šembelis, po jo mirties A. Šembelio tėvas Petras Šembelis Panevėžiuko dvarą ir dvi dykras, išsitarnautas pas Žygimantą Augustą, testamentu užrašė vaikams. Vėliau O. Šembelienė, pritrūkusi pinigų, visa tai užstatė I. Kosovui. Adomas iki šiol to išpirkti negalėjo, nes kaip riteris ilgą laiką buvo turkų nelaisvėje, todėl ir teisiškai negalėjo išsiaiškinti. Šaukime reikalaujama, kad Ona su sūnumi Konstantinu stotų prieš teismą ir parodytų to dvaro valdymo raštus. Atsakovai laukė ieškovo teisme nuo spalio 1 d. iki 18 d., aiškino laiką dvarą ne užstato, o amžinojo pardavimo teise. Jie parodė keletą 1551–1581 m. raštų, patvirtinančių savo teismą. Konstatuota, kad A. Šembelis, pašaukęs į teismą O. Giedraitienę ir jos sūnų K. Ivanovskį byloje dėl Panevėžiuko dvaro, vadinamo Packuva, pats neatvyko. Dėl šių priežasčių ir senaties dvaras paliekamas atsakovams [17, 295v–298v]. 1584 10 11 d. Kaune stoję žemionys Ilja ir Antonijus Vainilavičiai davė raštą Jonui Saibutui ir jo žmonai Onai. Broliai išvyksta į žemės karo tarnybą prie Polocko ir užstato žemę ir pavaldinius už 90

(1) Kiek kitokia, bet irgi susijusi su erdvinėmis struktūromis LDK yra V. Volungevičiaus studija [47].

kapų grašių jų Vaiguvos dvare, Sutkovščiznos dykrą ir dar kelias vietas netoli Darsūniškio [15, 529–532].

Kartais dalybų akte būdavo paliekama išlyga, kad pradingėliui atsiradus, jam skirtoji turto dalis bus atiduota. Antai 1583 m. spalio 5 d. Kaune žemionė Marina Chvalčevska skundėsi sūnėnu Timofejumi Taborovskiu, mat velionis Timofejaus tėvas Borisas, jos brolis, nedavė jai kraičio iš savo tėvoninio Pažaislio dvaro. Vėliau jo patėvis Ivanas Ulasovičius, kaip vaikų globėjas, valdė dvarą iki jo, Timofejaus, pilnametystės, kuri suėjo 1565 09 10 d.; Marinai Gryškovnai, dabartinei Jonienei Falkovičienei, ir jos seseriai Nastasijai Ignatovičienei, savo tetoms, o velionio seserims, atidavė tik ketvirtį dvaro arimų, be pavaldinių, o valstiečių duoti nenorėjo, vis atidėliodamas atsiskaitymą. Taigi seserys su vyrais valdo „pliką“ dvaro ketvirtį nuo 1565 metų. Atsakovas pareiškė, kad tikrai buvo trys seserys, iš kurių dvi kreipėsi į teismą, o trečioji Ona seniai dingusi, turbūt mirusi. Teismas pažymėjo, kad turtų dalybos neturi senaties ir liepė T. Taborovskiu ketvirtį dvaro atiduoti per 3 savaites. Jos galės laikyti ketvirtį dvaro, o jei pasirodys sesuo Ona ar jos palikuonys, seserys turės su jais atsiskaityti [15, 41v–45].

Žemės teismo knygoje yra ir diplomatinės tarnybos pavyzdžių. Antai 1592 06 03 d. Kaune prieš teismą stojo brolių Petro, Andrejaus ir Jano Gradovskių įgaliotinis Francas Gradovskis, kuris brolių vardu skundėsi Andriumi Domarackiu ir jo žmona Kotryna bei jos broliu Jonu Paševskiu, taip pat Jonu Ivickiu ir jo dukra Ona Ivicka dėl neteisėto jų motininio Raudonikių dvaro Kauno paviete pagrobimo, kai šie buvo mažamečiai. J. Ivickis atstovavo sau, dukrai Onai ir posūniui J. Paševskiu, o A. Domarackiu atstovavo vietinis pilies teismo raštininkas Mikalojus Kulvenskis. Jie parodė valdovo raštą, išduotą 1592 03 28 d. Krokuvoje, jo kopija atiduota Gradovskių įgaliotiniui. Rašte rašoma, kad valdovas savo reikmėms pasiuntė Andrių Domarackį į užsienį, į Imperijos valstybes (2). Todėl jei dėl A. Domarackio bus teisiama, procesą reikės atidėti. Grįžti jis turėtų 1593 m., todėl teismas nukeltas [18, 80v–81v]. Po metų minima, kad teisme nebuvo raštininko Mykolo Sumoroko, nes jis dirbo pasiuntiniu Varšuvos seime, o jį pavadavo Ivanas Krocha [18, 141–143].

Išvykimo vieta įvairuodavo ir buvo susijusi ne tik su diplomatine ar karine tarnyba visuotinio šaukimo metu, bet ir su privačia bajorų tarnyba Lenkijoje ar kur kitur. 1584 m. sausio mėn. Kaune prieš teismą stojęs Macka Venckavičius pareiškė, kad už gerą sūnų Venclavo ir Jokūbo Mackevičių elgesį jiems dovanojęs dvarelį Žemaitkiemio lauke. Rašte minima, kad dovanotojas jau senas, o kiti jo sūnūs to dvarelį negaus: Vaitiekus savo dalį iš brolių jau gavo ir ją pardavęs gyvena Kaune, o Motiejus nežinia kur tarnauja svetimoje šalyje [15, 126–127v]. Kitąkart broliai bajorai nedalyvavo byloje, nes buvo išvykę į žygį prieš kazokus, tad ginčo nagrinėjimą teko atidėti (3). Rengiantis tolimoms ir

(2) „До земель цэсара его милости хрестиянского“. Turėta galvoje Šventoji Romos imperija, egzistavusi 962–1806 m.

(3) 1596 06 15 d. Upytės žemės teisme stojęs Vilniaus pavieto žemionis Fabijonas Gelvianovskis parodė įgaliojimą atstovauti Ambražiejui, Vaitiekui, Jonui, Stanislovui ir Juozapui Petraičiams. Į teismą šaukti Jonas Motiejaitis ir sutuoktiniai Mikalojus Sebastijonaitis bei Marina Sarafinovna, taip pat Jurgis ir Žygimantas Vaitiekaičiai, Kristupas, Kasparas ir Jonas Gelvelevičiai dėl trečdaliai tėvoninio dvaro Liukonių lauke, įkeisto jiems už 300 kapų lietuviškų grašių. Atsakovai pareiškė atsakysiantys į ieškinį, bet dabar ne visi dalyvauja, nes Jurgis ir Žygimantas Vaitiekaičiai dar „iki teismo šaukimo išvyko į karą prieš kazokus. Juk garantuota, kad karo tarnyboje esantys bajorai nuo žemės ir pilies teismo šaukimo turi būti atleisti.“ Todėl žemės teismas toje sesijoje atleido brolius nuo teismo šaukimų [28, 71–73].

pavojingoms užsienio kelionėms buvo įprasta pasirūpinti savimi – sudaryti valdų dalybų raštus, testamentus (4).

Liublino unija atvėrė dar platesnes galimybes LDK teritorijoje kurtis kitataučiams, dažniausiai lenkų kilmės bajorams. Kartais tokio bajoro tėvyne vadinama tiesiog Lenkija (5), bet žemės teismo knygų dokumentacijoje dažnai minima, kad bajoras turi dvigubą kilmės vietą, pvz., jis yra kurios nors Lenkijos žemės (6) ir pavieto (7) bei atitinkamo LDK pavieto žemionis, neretai turi giminių LDK (8); dvigubos valdos neretai užlaikydavo bajorus senojoje tėviškėje (9). Žemės teismo knygose pasitaiko ir įtartinų įrašų, turbūt vėlesnių klastočių (10). Žinoma, greičiausiai pilietybę gaudavo didžiojo kunigaikščio dvaro tarnai: gydytojai, kariai ir amatininkai, apsigyvenę LDK Livonijos karo metais ar po jo. Tyrimo apimtis neleidžia labai išsiplėsti, bet kaip tokį valdovo malonės pavyzdį galima

-
- (4) Gardino pavieto žemionis Aleksandras Kampas pasirūpino turto dalybomis, jei kartais žūtų kare Vengrijoje [11, 514–518]; jo kaimynas J. Deltuviškis negrįžo iš pasiuntinybės Maskvoje, todėl jo testamentas perakuotas 1601 10 01 d. (1600 09 05 d. Gardino kariuomeninko ir pilininko Jono Deltuviškio testamentas) [12, 672v–674v].
 - (5) Pažymėtinas R. Ragauskienės darbas apie Birštoną ir jo apylinkes, kuriame ji skrupulingai surinko ten atsikėlusius „vidinius“ (eksmaskvėnai) ir išorės (lenkai, vengrai, totoriai) užsieniečius [40]. Kaune 1584 01 12 d. Motiejus Zūbas skundėsi sutuoktiniais Vaitiekumi ir Ona Kosinskiais, kad šie 1583 m. atsiteisė Lietuvos Vyriausiam Tribunole (VT) iš jų trečdalį Plasovkos. Tą dvarą Kosinskis užpuolė, užgrobė ir apiplėšė, už tai Lietuvos VT jį nubaudė 800 kapų grašių bauda. Kosinskiai susitaikė su Zūbais, sumokėję 30 kapų grašių. Davę raštą jie 1583 07 26 d. užpuolė sklypą prie Plasovkos ir nusipjovė rugius už 8 kapas grašių, o 1583 07 27 d. nusipjovė rugių dar už 8 kapas. Sutuoktiniai Kosinskiai teisme pareiškė, kad nieko prieš trečdaliao dvaro atidavimą neturį, rugių nepjovė ir tada buvę ne Plasovkoje, o „Lenkijoje, savo tėvynėje“. Teismas persiuntė bylą pakamariui [15, 177v–180].
 - (6) Lenkijos Lenčycos pavieto žemionis Pavelas Beldovskis žemės teisme Kaune 1589 06 19 d. peraktavo savo raštą lenkų k. (1589 06 17 d.), duotą kun. Albrechtui Radvilai, Kauno seniūnui ir LDK žemės maršalui, kuriuo jis atsisakė teisių į Pinsko pavieto Gorodoko pilį (laikymas už 1 000 kapų grašių), kurią turėjęs laikyti nuo tų 1589 m. šv. Petro dar metus [16, 505v–506v].
 - (7) 1594 06 10 d. Upytės žemės teisme stojęs Lenkijos Mazovijos kunigaikštystės Nuro pavieto žemionis Kšyštofas Pšezdeckis peraktavo išrašą iš pilies teismo knygų, kuriame jo žmona Ona Franskevičiūtė aktuoja raštą, kuriuo dovanoja jam 150 kapų grašių, taip pat 4 žiedelius su briliantais, nuosavus galvijus, gyvulius, naminius paukščius ir pan. [26, 165–167].
 - (8) Gardino žemės teisme 1596 m. spalio mėn. minimas Lenkijos Lenčycos pavieto žemionis Voicechas Besegirskis, svainiui Merkeliui Kamenskiui ir jo žmonai Galškai parduodantis dalį savo Kochanovo dvaro prie Nemuno [10, 29v–33v]. Kauno teisme 1593 06 24 d. stojęs Lenkijos Liublino vaivadijos ir pavieto bei Kauno pavieto žemionis Janas Stognevas-Ščuckis aktavo įgaliojimą broliui, Liublino vaivadijos žemioniui Jokūbui Stognevui-Ščuckiui, kad savo dvarą Lenkijos Liublino vaivadijoje, Ščuckiuose, jie, keli broliai, paveldėjo. Dabar jis turįs daug reikalų LDK ir negali ten nuolat būti, todėl savo dvarelio dalyje leidžia gyventi ir ja naudotis broliui Jokūbui, taip pat atstovauti jo interesams, jei dvarelis bus dalijamas [18, 205v–206v]. Apie Kauno pavieto Birštono apylinkėse gyvenusius Stognevas-Ščuckius yra rašiusi R. Ragauskienė [40, 99, 139–141, 204].
 - (9) 1590 01 27 d. teisme stojęs Dovydas Bobrovnickis pareiškė, kad 1588 m. su žmona Galena Bryndzaitė liko skolingas 460 kapų grašių Mikalojui Rynvidui. Skolą žadėjo atiduoti 1589 m. per šv. Mykolą (09 29 d.), tačiau tuo metu buvo Palenkėje, o dėl visame krašte siautėjusios epidemijos termino nesilaikė ir pinigų neatidavė [17, 31–32v].
 - (10) Gardino žemės teisme 1586 09 09 d. aktuotas nedatuotas karaliaus drabantų kapitono Karolio Šelpacho fon Štetenbergo testamentas. Be pradžios, rašyta vėlyvąja (XVII a.) kirilika. Minima Upsala Švedijoje, Štetenbergo dvaras, asmeninis antspaudas [8, 825–827]. Įtarimą kelia ne tik XVII a. būdingi rašmenys, bet ir tai, kad knygos registre jo Nr. 148a, t. y. jis yra įterptinis.

paminėti daktarą Krančą (11). Užsieniečiai gaudavo pilietybę net tolimiausiuose LDK pakraščiuose, pvz., Vitebske 1598 05 27 d. aktuota Varšuvoje 04 13 d. išduota Žygimanto Vazos privilegija italui Jokūbui Izabelijui, patvirtinanti jo bajorystę Lenkijos ir LDK teritorijoje. Laidavo Aleksandras Gvagninis, Veronos grafas, Dominykas Mora, karaliaus rotmistras, ir Mikolajus Bucelia, karaliaus daktaras, kiti garbūs ponai, paliudiję, kad jis yra Italijos bajoras [30, 194–195v].

Kartais keli broliai, atvykę iš Lenkijos, pasidalydavo savo valdomis ar net kompetencija pavietų teismuose. Antai 1584 01 19 d. Kauno žemės teisme stojęs Lenkijos Poznanės vaivadijos ir pavieto žemionis Kasparas Kvilleckis peraktavo savo raštą, suteikiantį teisę broliui, Kauno pavieto žemioniui Janui Kvilleckiui. Jame Kasparas pareiškia, kad kartu su savo vyresniuoju broliu Janu pradėjo bylą prieš Jokubą Volianą dėl viso turto, likusio po jų dėdės Jeronimo Kvilleckio, LDK izdo raštininko ir Josvainių laikytojo, mirties. Kasparas skundžiasi, kad jam toli važinėti teistis į Lietuvą, todėl jis „įgalioja amžinai visą bylą vesti brolių Janą“ [15, 137–138v]. Pažymėtina, kad ginčas dėl dėdės palikimo tikrai užtruko – Jeronimas Kvilleckis mirė 1571 m. (12). Panašiai nutiko ir „naujesiems gardiniečiams“, kilusiems iš Lenkijos: Gardine 1571 06 21 d. rašytame Vaclovo ir Petro Odachovskių rašte pareiškama, kad jie išsiuntė į Lenkiją vyresnįjį brolių Janą parduoti tėvonių Lubno dvarą Lenčycos paviete, suteikdami jam įgaliojimą tą dvarą parduoti, nuomoti, įkeisti. J. Odachovskis dvarą pardavė pusbroliui Janui Lubenskiui [6, 703–711].

Naujai atvykusiems asmenims, dėl kurių kilmingumo kildavo abejonių, neretai tekdavo įrodinėti bajorystę iš gimtųjų pavietų pilies ir teismo knygų atsivežtais dokumentais. Kai kada atvykėlių akiplėšiškumas sukeldavo vietinių bajorų nepasitenkinimą. Štai Slanimo paviete kelerius metus visus erzino Treidanų ir Skujenės seniūno, Žemaitijos Viešvėnų tijūno Petro Stabrovskio tarnas Petras Nepreskis, kilęs iš Lenkijos. Susipykęs su daugeliu bajorų, tarp jų su žemės teisėjo Michailo Sokolovskio sūnumis (13), jis buvo apkaltintas jų įžeidimu (14), grasinimu (15), taip pat savivale, dokumentų falsifikavimu (16) ir nekilmingumu. Neapsikentę P. Nepreskio įžūlumo, oponentai teisme jį viešai išvadino plikbajoriu ir suabejojo jo kilme. Žemionio Petro Stabrovskio tarnas P. Nepreskis apskundė vietinį žemės teisėjaitį Stanislavą Sokolovskį dėl įžeidimo ir grasinimo nubausti, todėl Slanime 1591 06 22 d. teismas nusprendė persiųsti bylą į pilies teismą. S. Sokolovskis atkirto, kad šis to nusipelnęs, nes Nepreskis plikbajoris ir dar negarbingas (17), jei į knygas neteisusiai įrašė dokumentus (prisimenamas jo sukčiavimas)

(11) Gardino žemės teisme 1595 10 27 d. aktuotas raštas lenkų k., kuriuo Žygimantas Vaza Krokuvoje 1595 04 25 d. suteikia pervažiavimo per visą LDK teisę daktarui Kšyštofui Krančui [9, 710–711].

(12) Jeronimo Kvilleckio testamento aktavimas iš Vilniaus pilies knygų [Kaunas, 1584 01 14]. Peraktavo Janas ir Kasparas Kvilleckiai [15, 154–158v].

(13) 1590 01 30 d. Slanime aktuotas Petro Stabrovskio pareiškimas apie ginčą su stalininku Stanislavu Sokolovskiu. Teisme du kvitus parodė vaznys Karpas Okuličius [23, 310v–312].

(14) 1588 06 23 d. Slanime paskelbta S. Sokolovskio, apskundžiusio P. Nepreskį už šmeižtą ir įžeidimą, bylos nutartis [22, 121v–122].

(15) 1588 06 27 d. teismo sprendimas dėl S. Sokolovskio skundo – pastarasis kaltino P. Nepreskį šmeižtu ir grasinimais [ten pat, 128v–129].

(16) 1589 06 07 d. Slanime aktuotas vaznio Gavrilo Michailovičiaus skundas, kad P. Stabrovskio tarnas P. Nepreskis suklastojo datą ir antspaudą kvite byloje dėl dvaro [ten pat, 86–86v].

(17) „Если што до него такъ мовил, тогда с прычинъ слушных, бо ме, учтисового человека тот Непрезский, особа незначная, голота есть, ани вем, есть, если такъ добрый а учтисый шляхтич.“

[24, 231v–232]. P. Nepreskiui teko atsivežti savo bajorystę, kurią įrodinėjo 1589 m. vasarą, patvirtinančius dokumentų išrašus iš Lenkijos (18). P. Stabrovskis su S. Sokolovskiu susitaikė tik 1594 m. pabaigoje (19).

Dažnų „vidinės geografinės migracijos“ pavyzdžių pasitaiko tada, kai bylos dalyviai kalba apie valdas tolimuosiuose LDK pavietuose (20) ar kitoje jungtinės valstybės dalyje – Lenkijoje. Minimi ir po 1569 m. netekti pavietai. Brastoje 1584 m. minimas bajoras iš Palenkės Mielniko pavieto (21). Kauno žemės teisme savo testamentą aktavo iš Prūsijos kilęs bajoras, tikinantis turįs ten tėvoninį dvarą ir brolių (22). Aptinkame ir žinučių apie miestiečius bei pirklus iš Prūsijos ar Gdansko (23). Informacija apie valstybės paribį daugiausia pasiekia iš jos pakraščių: Upytės, Kauno, Brastos. Dažnai Livonijos vietovardžiai ir iš ten kilę asmenys minimi Upytėje – Panevėžyje 1599 10 08 d. žemės teisme stojęs Upytės pavieto žemionis Mikalojus Javoišas parodė įgaliojimą atstovauti Martynui ir Elžbietai Švabams ir paprašė teismo vaznio pašaukti į teismą atsakovus Sologūbus (7 asmenis). Iš atsakovų pasirodė Mikolajus Sologūbas, įgaliojęs save atstovauti Jonui Rajūncui, parodęs įgaliojimus ir iš kitų tos šeimos narių. Ieškovai pareiškė šaukę į teismą atsakovus dėl lygaus Pamūšio dvaro pasidalijimo, paskirto (velioniui) Sologūbui karaliaus komisarų kartu su Kuršo ir Žiemgalos žemėmis abipus Mūšos upės. Atsakovų įgaliotinis pareiškė naikinantis šį šaukimą, nes pagal vaznio raštą teismo šaukimas padėtas Rūdos Brydikių dvare, o atsakovas tokio dvaro neturįs. Jis turi Klauso Brunovo dvarą prie Kuršo sienos. Teismas išklaušė argumentus ir nutarė palaikyti atsakovų pusę [29, 148–150, 153–155] (24).

-
- (18) Treidanų ir Skujenės seniūno, Viešvėnų tijūno P. Stabrovskio tarno P. Nepreskio pareiškimas, įrodantis jo bajorystę. Rodyti išrašai iš Krokuvos ir Sandomiro pilies teismo knygų [23, 54–55v].
- (19) Slanime 1595 10 07 d. peraktuotas S. Sokolovskio susitaikymo su P. Stabrovskiu raštas (1594 12 03) [25, 64–66].
- (20) Gardine 1599 10 15 d. aktuotas Mstislavlio vaivadijos žemionio Andrejaus Čiudovskio ir jo žmonos Sofijos raštas Gardino žemės pateisėjui Jeronimui Valavičiui ir jo žmonai Sofijai, jų vaikams ir palikuonims dėl parduodamo dvaro Mstislavlio vaivadijoje ir dviejų žemės sklypų Mstislavlyje su sienpievėmis [12, 171–173].
- (21) Brastoje 1584 10 04 d. aktuotas Mielniko vaiskio Bartošo Groto skundas, kuriuo žemionis Kšyštofas Gnoinskis buvo apskųstas dėl tarnų sumušimo [1, 233v–236].
- (22) Kaune 1596 01 30 d. žemės teisme stojęs Stanislasas Kryvkovskis aktavo Valentino Pečevskio testamentą (1595 12 12). Jis buvo kun. Ščasno Golovčinskio, Liubošanų laikytojo, tarnautojas, turėjo išsitarnavęs Sobuvą Jiezo dvare, Kauno paviete. Minima, kad jis kilęs iš Prūsijos kunigaikštystės, minimas Pečevo dvaras, brolis Janas Pečevskis [19, 75–77v].
- (23) Gardine 1597 m. spalio mėn. aktuojamas LDK kanclerio Eustachijaus Valavičiaus raštas Gdansko pirkliui ir miestiečiui Jokūbui Hedemanui, kuriuo perduodama valdyti Grabovo dvarą Pamario vaivadijoje Prūsijoje [11, 97–100]; 1590 07 04 d. Kaune teisme stojęs Karaliaučiaus miestietis, valdovo tarnautojas Ganasas Beleras pareiškė, kad Skirsnemunės bei Raseinių laikytojas Vaclovas Šemeta jam liko skolingas 580 lenkiškų auksinų. Skolą jis pasižadėjo sumokėti liepos 3 d. pilies teisme, bet ten neatvyko. G. Beleras, negalėdamas dažnai dalyvauti teismuose, įgaliojo jam atstovauti Ukmergės pavieto žemionį Baltramiejų Solominą [16, 976v–977].
- (24) Ankstesnėje Upytės ŽTK minima, kad dvaro pavadinimas kilęs nuo asmenvardžio. Panevėžyje prieš teismą 1594 06 17 d. stojęs Jonas Gelvanovskis Vaitiekaus Kačynskio vardu aktavo išrašą iš pilies teismo knygų. Jame V. Kačynskio žmona Elena aktuoja raštą, kad turėjusi sklypą, kurį iš jos atėmė Kaspars Sologūbas. Sklypas yra Upytės paviete, prie Isliko upės, anksčiau ten vokiečių Klausas Brunovas (Кляусть Брунов) buvo pasistatęs dvarą [26, 300–302]. 1595 m. vasarą minimas Lieporių dvaras Lieporių lauke prie Kuršo sienos [27, 19–20].

Pasitaiko, kad bajorą, turintį dvarų ar pareigybių keliuose valstybės regionuose, tiesiog vadina valdovo dvarioniu pagal gyvenamąją vietą (25), bet vartotas ir LDK žemionio terminas. Pavyzdžiui, Kaune teisme susiginčijus dėl giminystės, ginčinkai pavartojo LDK žemionio terminą. 1583–1584 m. ten bylinėjosi Kulviečiai ir Kulvenskiai: iš vienos pusės – Vaitiekus Mykolaitis, Francas ir Jonas Mykolaičiai ir Lukas Motiejavičius Ginvilavičius Kulviečiai, iš kitos – Stanislovas, Mikalojus ir Vaitiekus Mykolaičiai Kulvenskiai. Kulviečiai skundėsi, kad Kulvenskiai jiems nėra jokie giminaičiai, o atvykėliai, kurie kažkokia teise gavę valdų Ervidiškių lauke pasisavino Kulvenskių titulą, kuriuo vadintis teisę turi tik jie, Kulviečiai (26), ir pradėjo niokoti jų tėvoninę girią. Tvirtinta, kad Kulvenskiai atvyko iš užsienio, nusipirko Kauno pavietai žemės ir neteisėtai pasisavino Kulvenskių titulą. Kulvenskiai teisme atsikirto, kad LDK piliečiai gali laisvai iš bet kurios vaivadijos ar pavieto persikelti, kur tik nori. Po ilgų ginčų, parodžius keletą 1525–1583 m. įrašų, teismas palaikė Kulvenskių pusę – pripažino juos senais ir tikrais vietiniais bajorais. Kulviečiai pateikė apeliaciją Lietuvos VT [14, 668–674]. Panašiai save vadina ir upytiečiai Sologūbai: Panevėžyje 1595 10 05 d. stojęs „LDK žemionis“ Kristupas Kasparaitis Sologūbas aktavo raštą, duotą broliui Mikalojui, dėl tėvoninių dvarų Upytės ir Ukmergės pavietuose laikinų dalybų iki jauniausiojo brolio Jono pilnametystės. Palėvenė Ukmergės paviete, prie Lėvens upės, atitenka Kristupui, o Linkuva Upytės paviete – Mikalojui [27, 35–37]. Beje, toje pačioje knygoje yra įrašas, paaiškinantis tokią savęs įvardijimo priežastį – Sologūbai turėjo dvarų keliuose nekaimyniniuose LDK pavietuose: 1595 10 11 d. teisme stoji Ona Rževuskaja, Laurynas Rokickis, globėjas vaikų (Barboros, Kristupo ir Stanislovo Rokickių), susilauktų su velione Elžbieta Giedraityte, ir Mykolas Golijevskis kaip dukros, susilauktos su velione Kotryna Giedraityte, globėjas, taip pat posūnio Jono Dubrovskio vardu ir skundėsi Upytės ir Mensko pavieto žemionimis Janu Sologūbu, Sofija Sologūbaite-Pryseckaja, Stanislavu Nininskiu kaip globėju vaikų, susilauktų su velione Elžbieta Sologūbaite – Motiejaus, Galenos, Eufemijos, Stanislovo ir Onos Nininskių, dėl tėvoninių valdų Mensko, Vilniaus ir Upytės pavietuose. Atsakovai gynėsi ir citavo 1539 08 28 d. įrašą. 1597 01 29 d. žemės teisme skundėsi LDK žemionio Mykolo Komaro Kuršėnų pavietininkis Jonas Žylinskis, kad vakar jam viešint pas vieną miestietį, ten atėjęs kitas miestietis jį užgauliojo ir vėliau sumušė lazdomis [31, 94–94v]. Pasitaiko įdomių „geografinių“ apibūdinimų: Raseiniuose 1599 01 15 d. stojęs Brastos vaivados Kristupo Zenavičiaus ir brolių Višneveckių įgaliotinis Florijonas Bogušas skundėsi Žemaičių žemioniu (pagal gyvenamąją vietą), o šiaip – Vilniaus miesto miestiečiu ir tarėju Jonu Rūdamina [33, 74–83v].

Teismo knygoje užfiksuota atvejų, kai užsieniečiai perka LDK nekilnojamąją turtą arba gauna jį dovanų už tarnybą valdovui. Italų karys Janas Dzyntilotas (Dyntilo), dalyvavęs Livonijos kare, gavo valdų Žemaitijoje. 1597 m. nagrinėta byla tarp Bernoto Eidimto ir kilmingojo italo Jano Dzyntiloto. Byla prasidėjo 1596 m., kai buvo gaudomi pabėgę B. Eidimto valstiečiai, pasislėpę Kristupo Čajevskio dvare. Tačiau italas Janas pareiškė, kad tas valstietis ne K. Čajevskio, o jo pavaldinys. J. Dzyntilotas, gindamas savo

(25) Raseiniuose prieš teismą 1597 02 07 d. vaznys Matysas Baltramaitis pareiškė, kad kartu su bajorais liudininkais padavė šaukimą į Lietuvos VT Valkavysko vietininkui ir Vilniaus vaivadijos vietininkui, o pagal gyvenamąją vietą – valdovo žemioniu Stanislavui Kliausgelavičiui Pukštai, nes juo skundžiasi Batakių seniūnas Jonas Šemeta. S. Pukšta turės atvykti į Lietuvos VT sesiją Vilniuje [31, 125].

(26) „И прывлавщывшы собе тытуль, менячы ся быти Кулвенскими, который дей тытул толко бы домови их Кгинвиловскому Кулветемъ належалъ.“

teisę, rodė įvairius raštus, tarp jų ir 1583 01 29 d. Stepono Batoro privilegiją, pagal kurią liepiama Žemaitijoje duoti rotmistriui Janui 20 apgyvendintų valakų (tą vasarą ir gavo iš seniūno Jono Kiškos). J. Dzyntilotas bylą pralaimėjo, bet jam leista apeliuoti į Lietuvos VT [32, 15–21v; 44, 426]. Dvarus LDK pirko ir Prūsijos didikai. 1599 01 14 d. Žemaičių žemės teisme stojo Prūsijos kunigaikščio pakancleris Andrius Fabricijus ir bajoras Michalas Laškovskis. M. Laškovskis aktavo Šateikių dvaro pardavimo A. Fabricijui raštą, dėl kurio kilo teisinių kolizijų [33, 59–73]. Neretai apie užsieniečius sužinome iš jų skundų apie nelaimės – sumušimą, apiplėšimą ir pan.: Raseiniuose 1597 01 24 d. skundėsi Lenkijos Lenčycos pavieto žemionis Tomašas Zaozerskis dėl to, kad vakar jį miestiečio namuose Raseiniuose smarkiai sumušė vietinis žemionis [31, 80]. Bajorų geografinį akiratį praplėtė ir jų kelionės į užsienį, dažniausiai susijusios su verslu, karine ar diplomatine tarnyba, rečiau – su mokslu. Prekyba užsiimantys asmenys patys ar per trečiuosius asmenis gabendavo produkciją į užsienį, daugiausia į Prūsiją. Tradiciškai tam naudotos upės, ypač Nemunas (27), nevengė pirklių ir sausumos kelių.

Ten dažnokai vyko ne tik bajorai, bet ir miestiečiai. Kauno teisme 1583 10 06 d. vaznys Kasparas Dargis pareiškė, kad tądien jis kartu su Trakų pavieto žemioniu Jonu Gosievskiu nuvyko pas Kauno miestietį Stanislovą Zubrą pasiimti bylos dėl Gegužinės Kasporovo-Libnerovo dvaro priklausomybės raštų. Raštus jis su žmona Kotryna davė miestiečiui pasaugoti 1583 05 04 d., bet tąsyk miestiečio nerado. Jis surastas tik spalio 6 d., o vazniui Stanislovas pareiškė anądien buvo išvykęs į Karaliaučių su reikalais [15, 99–99v]. Pasitaikydavo kivirčų ir užsienyje. 1597 06 10 d. Simonas Steponaitis Raseinių teismui apskundė žemionį Joną Grygoraitį. 1596 09 06 d. važiuodamas iš turgaus Karaliaučiaus mieste Simonas užvažiavo į priemiestį pas miestietį mėsininką Grygelį. Ten buvęs J. Grygoraitis be priežasties susikivirčiojo su Simonu ir sumušė jį lazda, sužeisdamas jį ir įžeisdamas, tai ir norima išsiaiškinti teisme. Atsakovas pareiškė Simono nemušęs ir nieko apie tai nežinąs, galįs ir prisiekti. Ieškovas norėjo prisiekti, teismas tai leido, tada atsakovas apeliavo į Lietuvos VT [32, 62v–63].

Neverta užmiršti ir tautinių mažumų, gyvenusių LDK, – totorių (28), žydų, maskvėnų. Štai Kaune teisme stojo pavieto vėliavininkas Jonas Vydra, iš kitos pusės stojo Jokūbas Preliubskis. J. Vydra žmonos vardu skundėsi J. Preliubskiu dėl nuostolių, kuriuos jai padarė belaisvė maskvėnė siuvėja Greta. J. Preliubskis pareiškė dovanojęs J. Vydrai maskvėnę mergą Paraską, taip pat maskvėnę mergą Tatjaną, kuri dabar Rygoje mokosi pas miestietę Ganusovąją Kurkinovąją. J. Preliubskis suteikė J. Vydrai teisę ją surasti ir susigrąžinti [15, 376v–377]. Belaisviai tarnai minimi ir testamentuose, pvz., 1593 06 19 d. aktuotame Stanislovo Odachovskio testamente tarp šeimynykščių tarnų minimos ir dvi maskvietės mergos [18, 183–184v]. Kartais valstiečiai belaisviai buvo dovanojami ar parduodami (29). Teismuose būta ir maskvėnų bėglių, atvykusių gyventi į LDK (30).

(27) Apie tai rašyta [48, 258–273].

(28) Apie totorius rašyta [43, 1–11].

(29) 1594 10 07 d. Grigas Šimkevičius aktuoja raštą, kad už gerus darbus Upytės pilies raštininkui Merkeiliui Petrusėvičiui dovanoja nelaisvąją namiškę maskvėnę Ganą, patekusią į nelaisvę prie Pskovo karo metu [26, 880–881].

(30) 1569 10 03 d. Gardino teisme maskvėnas Vosylius Ivanovičius kaltino Vosylių Steckovičių jį sumušus 08 06 d. mugėje Kamatove. Žaizdos parodytos vazniui, norima dėl jų prisiekti ir teismas tą leido. Atvykęs V. Steckovičius pareiškė sumokėsiąs pabaudą maskvėnui „pagal jo luomą“, bet jei jis nuomoja karčemą, tuomet nėra bajoras. V. Ivanovičius teisinosi smuklę išsinuomojęs tik gyvenimui, pats ten neprekiaujās, yra smuklininkė. Teismas nusprendė, kad jei bajoras mieste prekiuoja, bajoriškėmis laisvėmis negali naudotis. Po paliudijimų nukentėjęs gavo savo naudai bajorišką pabaudą – 12 rublių grašių. Maskvėnas pareikalavo didesnės baudos, bet kiti bajorai už Steckovičių laidavo [5, 93v–94].

Labai dažnai skunduose dėl užpuolimo, užgrobimo ar smurto pabrėžiama, kad tai įvyko žmogui su reikalais išvykus iš savo namų. Užpulti ir nukentėję asmenys pabrėžia nukentėję viešuosiuose vieškeliuose (*гостиниц, добровольная дорога*) (31), prie perkėlų per upes (32), gatvėse ar prie teismo, nuosavuose namuose arba privačiose gospadose, kurias jie dažniausiai nuomodavo iš miestiečių (33).

Minimos ir pasienio girios: Kauno žemės teisme 1581 05 24 d. stojęs Kasparas Dargis pareiškė, kad Simonas Dargis paėmė iš dėdės 30 kapų lietuviškų grašių, už tai jis kartu su žmona Polonija Kasparui išskyrė ir perdavė ketvirtį Užbalių dvarelio Kauno paviete, Punios girininkijos sklype, netoli Prūsų sienos [14, 90–93]. Informacija apie Prūsų sieną aptinkama ir kitame dokumente (34). Upytės žemės teismo knygoje minimas LDK ir Kuršo atribojimas (35), bajorai užsieniečiai: 1595 m. spalio mėn. teisme minimas Žemaičių vyskupo kun. Merkelio Giedraičio, Polocko kašteliono Jono Volmenskio ir LDK raštininko Venclovo Agripos 1585 08 23 d. pareiškimas, kad Ukmergės pavieto žemionys Jonas Venclovaitis ir Mikalojus Veprikavičius protestavo, skųsdamiesi tuo, kad Kuršo kunigaikščio žemionis velionis Germanas Grotusas pagrobė jų

- (31) Kartais vieškelis tik paminimas, kartais jis apibūdinamas išsamiau: 1584 10 02 d. teisme kunig. Polonija Sokolinskaja skundėsi Selimu Embekovičiumi, kad šis 1584 06 15 d. užpuolė jos Gustynės dvaro pavaldinį Romeišą Maskevičių Punios miestelio gale, Punios–Daugų vieškelyje, einantį su karve, ir jį smarkiai sumušė [15, 417v–418]; gardniečio Jano Bykovskio pavaldiniai 1577 m. gruodžio mėn. buvo sumušti Bazilijaus Garaburdos ir jo pavaldinių vieškelyje, einančiame iš Mostų į Bielicą [7, 264–264v]; Kaune 1581 10 03 d. teisme stojęs Tamošius Mackevičius skundėsi, kad 1581 09 17 d., prieš saulės nusileidimą, Stanislovas Stanevičius, susitikęs su jais vieškelyje prie savo Peršaikos namo vartų, prie T. Mackevičiaus namų, irgi Peršaikoje, Tamošiaus žmoną Elžbietą aptalžė antausiais, net lūpą prakirto. Vaznys Jonas Morduchajus, stojęs teisme, patvirtino matęs žaidzas [14, 235–235v].
- (32) 1583 01 25 d. žemės teisme stojęs Dorotos Drozdovskajos įgaliotinis Valentinas Saibutis skundėsi Motiejumi Verševičiumi. 1582 04 24 d. D. Drozdovskaja į Kauno turgų pasiuntė Lapių dvaro pavaldinį Mikalojų Pagaikštį, kuris ten turėjo parduoti karvę, dvi javų statines ir staltieses. Jam grįžtant iš turgaus, prie perkėlos per Viliją, prie Saulėkalnio, ant viešojo Kauno–Kėdainių vieškelio, kelią jam pastoj Motiejus. Šis pavaldinį sumušė, atėmė kuiną su vežimu, daiktus ir pinigus. Motiejus tvirtino nieko neplėšęs ir prašė priesaikos. Teismas nutarė, kad dėl savo žaidžų turi prisiekti Mikalojus, o dėl nuostolių – D. Drozdovskaja. Priesaikos dieną, 06 27 d., M. Pagaikštis prisiekė dėl atimto arklio su vežėčiomis ir žąslais, o Dorota prisiekti atsisakė. Teismas priteisė pabaudą už daiktus ir užpuolimą [14, 593v–594v].
- (33) 1584 05 30 d. Kauno žemės teisme teisme stojęs Andrius Daugirdas skundėsi, kad Motiejus Povilaitis neatiduoda skolos – 30 kapų grašių. Jis davęs skolraštį, o šis pažadėjo pinigus gražinti 05 25 d. Tą dieną jis pinigų neatidavė, bet jie susitikę 05 29 d. miestiečio Vaitiekaus Jutpavlio namuose Didžiojoje gatvėje. Ten M. Povilaitis parodė pinigus ir prašė parodyti savo skolraštį. A. Daugirdui parodžius, skolininkas jį išplėšė iš rankų, nulupo antspaudus ir įsikišo į kišenę, rašto likučius numetė ant žemės. Kitų skolraščių A. Daugirdas neturėjo, todėl teismas jam davė vaznį incidentui patvirtinti. Vaznys S. Monkevičius nuėjo į miestietės Kramnikienės namus ir, radęs ten skolininką, liepė atvykti į teismą 06 01 d. [15, 245v–246].
- (34) Kauno žemės teisme 1583 06 14 d. Jonas Pacovičius aktavo pareiškimą, kad atidavė broliams Martynui ir Jokūbui Jurgaičiams iš savo globos Paširvinčių dvarelių Kauno pavieto Virbalio apygardoje, prie Širvintos upės, netoli Prūsų sienos, ir kitą jiems priklausantį kilnojamąjį turtą vazniui Kasparui Dargiui ir liudininkams bajorams dalyvaujant [14, 716v–718v].
- (35) 1594 10 12 d. nagrinėta Adomo Stanevičiaus, Liucijos Stecevičienės, Sebastijono Adamovičiaus ir jo žmonos Onos Šymkaitės, Mikalojaus Šymkavičiaus, Grigo Šymkavičiaus, Jurgio Povilaičio ir kitų byla su Andriumi Tartilu. Atvyko ieškovas A. Stanevičius ir atsakovas A. Tartilas. Ieškovas skundėsi, kad Panemunės dvaras Upytės paviete ties Kurliandijos siena, prie Nemunėlio upės, priklausęs A. Tartilo motinai Elžbietai, mirusiai 1589 m., turėjo būti pasidalytas tarp pavaldėtojų, bet dvarą užėmęs A. Tartilas. Ieškovai tikino, kad dvaras motininis, todėl atsakovas turėtų išskirti dalis seserims ir seserėčioms, bet atsakovas parodė senus raštus, pagal kuriuos dvaras yra tik jo ir dalytis nereikia. Teismas nutarė, kad atsakovas įrodė savo teisumą [26, 910–913].

pavaldinius, gyvenančius Upytės pavieta abipus Švitinio upės, – Doicevičius, Žegunevičius ir Viakavičius, iš viso 23 valstiečių tarnybas. Pateiktas ir kitas protestas prieš Germano Grotuso sūnų, kuriame sakoma, kad valdovo komisarai 1585 10 30 d. raštu atribojo LDK ir Kuršą. Aiškintasi, kas paimta iš vokiečio Germano Grotuso. Teismas nutarė, kad atsakovas neturi su savimi raštiškų įrodymų, todėl byla nukelta į kitą teismo sesiją [27, 415–422].

XXX

Kalbant apie laiko sampratą, reikėtų pradėti nuo to, kuo pabaigta kalbėti skirsnyje apie erdvę. Pats bajorijos mikrokosmo konstruktas laike neapėmė globalių dydžių. Nėra abejonės, kad amžinybės dvelksmas stipriausiai juntamas teismų knygose peraktuojamuose bajorų testamentuose. Juose gausu pasikartojimų, populiariausias iš jų yra: „nieko šiame pasaulyje nėra tikresnio už mirtį ir nieko netikresnio už jos laiką“. Skaitant pavienius testamentus, tokios tirados daro įspūdį, bet kai jų randi keliasdešimt, kyla abejonė, ar tokie nuoširdūs atgailavimai realybė, ar tik epochos literatūrinė klišė, nulemta biblinės pasaulėjautos?

Labai senų įvykių žemės teismo knygose nefiksuoja. Ankstyviausios datos, minimos daugiausia turtiniuose ginčuose arba bajoriškose genealogijose (36) ir ginčuose dėl jų (37), retai peržengia 3–4 kartų arba XVI a. pradžios slenkstį. Be vienetinių archajiškų falsifikacijų [1380 m. (38)], kolektyvinė bajorijos atmintis siekia pirmuosius XVI a. dešimtmečius ar

(36) Ginče dėl Sobuvos Mikalojus Tolvaiša su broliais Jonu ir Foltynu 1568 10 02 d. Kauno žemės teisme apskundė Joną Kuropatvą. Dorota Gledovickaja užstatė Sobuvą Ivanui Ilgovskui už 170 kapų grašių, o Kuropatvą, ne giminaitis, nežinia kodėl tą dvarą laikęs. Broliai pasiruošę pinigais atiduoti ir dvarą atsiimti, bet teisme stojęs atsakovo įgaliotinis pranešė, kad šis dėl reikalų negali atvykti. Teisėjai peržvelgė turto valdymo teisę pagal paveldėjimą. Pradėjo nuo Montygailos, kuris turėjo tris sūnus – Čižą, Mitką ir Joną. Čižui gimė Andrušas, o Andrušai – sūnus Bagdonas ir dukra Bagdona, kuri ištekėjo už Lauryno Tolvaišos. Bagdonui gimė Albrechtas, Albrechtui – Jurgis ir Dorota. Dorota ištekėjo už Jono Gliadovickio. Jurgis ir Dorota mirė bevaikiai, o Bogdana, ištekėjusi už Lauryno Tolvaišos, turėjo sūnų Stanislovą. Šis turėjo tris sūnus – Minsko kaštelioną Mikalojų, Joną ir Foltyną. Teismas priteisė Tolvaišoms Sobuvos dvarą, ir tai įrašyta į knygas [13, 6–7v].

(37) 1583 06 12 d. Slanimo žemės teisme įrašytas Sachnos Koptevičiaus iš Radivilovičių skundas dėl Vaskos Berezičiaus, kuris pareiškė esąs jo tikras brolis. S. Koptevičius išsigando, kad apsišaukėlis bandys pasisavinti jo turtą, todėl ėmė aiškinti, kad esąs vienas šeimoje, pakvietė liudininkus – net vieną 90-metį senelį, kuris visus Radivilovičiuose pažinojo. Kaimynų parodymai įrašyti į teismo knygą [21, 75v–77].

(38) Kauno žemės teisme 1582 06 16 d. stoję Jurgis ir Jonas Volodkevičiai-Eigintavičiai skundėsi sutuoktiniais Giedraičiais, Kauno pakamariu kunig. Kasparu ir Ona dėl to, kad 1530 m. jų močiutė Sofija, likusi po savo vyro, jų senelio, Valentino Volodkevičiaus mirties su nepilnamečiais vaikais, 2 tėvoninės V. Volodkevičiaus valstiečių tarnybas to pavieto Skvirbčių lauke prie Žemių už 8 kapas grašių užstatė pakamarienės seneliui Kauno vėliavininkui Vainai Pacevičiui. Atsakovai pareiškė, kad jų protėvis V. Pacevičius laikė dvi tarnybas Skvirbčiuose, kurias po Vainos mirties laikė jo žmona Ona, o vėliau ir pakamariš su savo žmona išlaikė valstiečius 57 metus kaip tėvoninius. Volodkevičiai tai įrodinėjo su 3 liudininkais bajorais, o pakamariš K. Giedraitis rėmėsi aiškesniais argumentais – raštais, todėl teismas liepė jam parodyti tų žmonių valdymo raštą. Pirmas parodytas 1525 m. pirkimo raštas, pagal kurį Bortka Eigintavičius su žmona Elžbieta ir vaikais – Martinu, Petru ir Stanislovu – parduoda valstiečius su žeme Jonui Rajeckui. Kitame 1530 m. pirkimo rašte nurodoma, kad J. Rajeckis parduoda V. Pacevičiui valstiečius. K. Giedraitis pareiškė, kad Volodkevičiai neturi raštiškų įrodymų, kad tai jų valstiečiai, be to, jau suėjo keturios senatys, todėl prašė valstiečius palikti jam. Volodkevičiai aiškino, kad Bortka Eigintavičius yra senelio V. Volodkevičiaus brolis, todėl prižiūrėjo jo našlę ir mažamečius vaikus, o valstiečius pardavė J. Rajeckui, nors tam neturėjo teises. Net cituota 1380 m. Šv. Ivano Krikštytojo oktavoje [!] Lucke Kazimiero išduota privilegija. Teismas, matydamas, kad Skvirbčius Giedraičiai pralaikė 4 senatis, o oponentai nepaaiškino, kodėl tiek ilgai tylėjo, priteisė juos Giedraičiams. Volodkevičiai apeliavo į Lietuvos VT [14, 429–433v].

amžiaus vidurį (39) ir yra susijusi su procesiniais (turtiniai ginčai) ar genealoginiais aspektais (40).

Kolektyvinė atmintis fiksuojama ir aktuotuose dokumentuose, kur dažnai minimas kuris nors „šaunios, garbingos atminties“ Lietuvos didysis kunigaikštis, dovanojęs bajorui valdas už karo žygius ir ištikimą tarnybą. Dažniausiai kalbama apie abu Žygimantus ir Steponą Batorą, nors pasitaiko ir ankstesnių, net Aleksandro (41) ar Kazimiero laikų

- (39) 1584 06 04 d. Kauno žemės teisme sprendžiant Breslaujos pakamario Bogušo Kopočio (Kapčio) ir su-tuoktinių Jono Rajeckio ir Onos Podsentkovskos ginčą dėl prieš 12 m. paskolintų ir neatiduotų valstiečių amatininkų, cituoti ne tik 1572 m., bet ir 1541 m. dokumentai [15, 281–284]. 1588 10 07 d. ten pat stojęs Konstantinas Ivanovskis prašė peraktuoti dovanojimo raštą (1522 12 22), Žygimanto duotą jo protėviams Ivanui, Truchonui ir Levui Parfenovičiams, 4 dvarams Pinsko paviete valdyti [16, 230–230v].
- (40) Panevėžyje prieš teismą 1595 10 08 d. stojo Andrius Jurgaitis, kuris šaukė į teismą Joną ir Mikalajų Stanislovaičius Rėkutavičius, Mykolą ir Joną Jonaičius Kuprelius, Jurgį Urniežių ir jo žmoną Kristiną Martišaitę, Urboną Baltramiejėvičių, Jokubą Sebestijanskį ir jo žmoną Dorotą Jonuleskaitę, Baltramiejų Steponaitį ir jo žmoną Oną Stankovičiūtę, Dovydą Kasparaitį Kareivą ir jo žmoną Dorotą ginčė dėl lygaus dvaro Upytės pavieto Užuvermenių lauke padalijimo. Perskaitytame teismo šaukime sakoma, kad žemionis Montvydas Skiriatovičius, palikęs savo dvarė Užuvermeniuose, Upytės paviete, „diedičiais“ savo sūnus Boreiką, Megalį ir Rėkutį, pats mirė. Broliai gyveno dvarė neatsidaliję. Rėkūtis paliko sūnus Janką ir Stanislovą. Janka mirė bevaikis, Stanislovas paliko du sūnus – Joną ir Mikalajų Rėkučius. Megalis turėjo sūnų Martiną, o šis – sūnus Martyną ir Jurgį; Martynas turėjo 4 sūnus – Stanislovą, Joną, Kasparą ir Grigą. Dalį dvaro laikė Jurgis Urniežius su žmona Kristina ir Urbonas Baltramaitis bei du Jurgio sūnus – Grigas ir Andrius. Grigas Jurgaitis pardavė dvarėlio dalį Mikalajui Rėkučiui. Iš dviejų to dvarėlio dalių dalį laikė Dovydas Kareiva su žmona Dorota. Boreika turėjo vieną sūnų Daukšą, šis turėjo du sūnus – Joną ir Stanislovą. Stanislovas pardavė savo dvarėlio dalį Marinai Žoltevnai ir jos sūnui Vaitiekui Venclovaičiui. V. Venclovaitis savo ir motinos dalį pardavė Mykolo ir Jono Grinevičiaus močiutei Dorotai Narbutaitei ir jų tėvui Jonui Grinevičiui. Jono Daukševičiaus dalį laikė J. Sebestijanskis su žmona Dorota Jonuleskaite ir Baltramiejus Steponaitis su žmona Ona Stankovičiute. Tėvams mirus, Daukšas Boreikavičius, Janka ir Stanislovas Rėkutavičiai ir Martinas Megalovičius laikė dvarą jo nesidalydami. Vėliau mirė Stanislovas Rėkutavičius, palikęs sūnus Joną ir Mikalajų. Atsiliepę atsakovai – Mykolas Kuprelis savo ir brolio Jono, Jurgis Urniežius savo ir žmonos Kristinos, Urbonas Baltramaitis ir Jokūbas Jonaitis savo ir žmonos Dorotos, Baltramiejus Steponaitis savo ir žmonos Onos, Dovydas Kareiva savo ir žmonos Dorotos vardu – leido pasidalyti dvaru Andriui Jurgaičiui [27, 209–215]. Kaune 1589 06 07 d. teisme stoję Grigas Jonaitis, Benediktas ir Baltramiejus Januševičiai skundėsi Steponu, Tomašu ir Povilu Norevičiais Jaunevičiais. Visų jų protėvis Jaunius turėjo du sūnus – Norių ir Stecių. Norius turėjo tris sūnus – Steponą, Tamošių ir Povilą Norevičius, o Stecius turėjo dvi dukteris – Gendrūtą ir Oną. Gendrūta turėjo sūnų Grigą Jonaitį. Ona turėjo du sūnus – Benediktą ir Baltramiejų Lukoševičių. Laiko jie neatsidalytą dvarą Šoševičių lauke, broliai Norevičiai turi didesnę jo dalį ir su jais dalytis nenori. Po ginčų, parodžius keletą 1551–1586 m. įrašų, teismas nutarė, kad abi bylos pusės yra kilusios iš dviejų brolių – ieškovai kilo iš brolio Steciaus, atsakovai – iš brolio Noriaus, todėl nuspręsta, kad kiekvienai jų priklauso po pusę Jauniaus dvarėlio [16, 420–424].
- (41) 1583 01 20 d. Kaune prieš teismą stojo Kasparas Černevičius ir skundėsi dėde Jurgiu Černevičiumi dėl to, kad šis 1570 10 20 d., tuoj po jų tėvo Augustino mirties, paėmęs globon dar neatsidalytą tėvo-ninį Černevičių dvarėlį, jį laikė, o jų dalies neatiduoda. Atsakovas atsakė, kad jų protėviai Černevičius išsitarnavo dar esant ankstesniems valdovams, pradedant dk Aleksandru. Paremdamas savo žodžius jis parodė teismui velionio Žemaičių seniūno Jono Chodkevičiaus raštą, kuriame rašoma, kad jam skundėsi žemionys Jurgis Jonaitis ir Petras Jokūbaitis Pacevičiai, nes Žygimanto Augusto matininkas Andrius Valavičius, nepaisydamas dk Aleksandro rašto, dalį dvaro pervedė valstybės žinion, reikalaujamas už buvusią Revutevičių žemę mokėti kaip už baudžiauninkų žemę. J. Chodkevičius žemę vėl pervedė į bajoriškos rangą. Teismas nutarė, kad pagal dk Aleksandro raštą, kuris vėl įsigaliojo remiantis J. Chodkevičiaus raštu, dėdė turi atiduoti sūnėnui trečiąją Revutevičių Černevičiuose dalį [14, 561v–563].

paminėjimų: 1581 05 23 d. Kaune stojęs Mikalojus Tikockis pareiškė, kad 1576 06 05 d., naktį iš pirmadienio į antradienį, sudėgė namas su visu turtu jo dvare Gigiškėse. Ten buvo net karaliaus Kazimiero laikų raštai, taip pat visokie skolraščiai ir pan., dėl to jis patyrė didelį nuostolį [14, 40–41]. Apie tokią atmintį kalba ir bajorai, įrodinėdami savo teisę disponuoti dvarais – dažnai minimi paveldėti arba perkant gauti dvarų valdymą įrodantys dokumentų rinkiniai. Štai Brastoje 1566 m. aktuojamas brolių Buchoveckių, Ivanovičių ir Stepanovičių susitarimas dėl Zubovščiznos žemės valdymo Buchoveckių dvare. Įrašė minima daug ankstyvesnių dokumentų: Bonos 1541 ir 1529 m., Žygimanto Augusto 1522 (?)–1577 m. ir kiti įrašai [3, 1–6v]. Kaune bajorai, besiteisiantys dėl valdų 1590 m., citavo 12 dokumentų, apimančių 1530–1589 m. (42); Brastoje 1590 06 20 d. aktuotas 1524–1590 m. dokumentų registras, suteikiantis teisę žemionims Stanislovui ir Mikalojui Možeikoms-Korenevskiams valdyti Korenevo, Riečycos ir Sosnovicos dvarus [2, 72–77] (43). Taigi, aktuojant valdų (44) pirkimo, sujungimo ar perkėlimo

- (42) Kaune 1590 06 28 d. stojo sutuoktiniai Povilas Mitianas ir Sofija Voronaitė, Kristupas ir Petras Petraševičiai, Povilas Ščasnovičius su žmona Elžbieta Petraševičiute, Tamošius Grygoraitis su žmona Kotryna Petraševičiute, Bartalamiejus Jonaitis, visi įgalioję atstovauti Ukmergės pavieto žemionį Kasparą Siesickį. Įgaliojimą atstovauti kitiems bylos dalyviams, t. y. Jadvygai Bartalamiejienei, Grigui Jurevičiui ir Elenai Knezikovičiutei, Motiejui Jonaičiui ir Dorotai Knezikovičiutei, parodė minėtas B. Jonaitis. Abu įgaliotiniai šaukė kun. Oną Mykolienę Giedraitienę. Ji pareiškė bylai kvietusi savo pavaduotoją – pavieto vėliavininką Joną Vydrą. Šis atvyko ir pasižadėjo atstovauti G. Giedraitienei. Atsakovai ją šaukė, nes anksčiau buvo kvietę į žemės teismą B. Juraškovičių, o vėliau ir vėliavininką J. Vydrą dėl lygaus 5 apgyvendintų valakų, vadinamų Maniškėnais, pasidalijimo. J. Vydra tuos valakus, nežinia kokia teise remdamasis, pardavė G. Giedraitienei, jų prieš tai neatsidalijęs. J. Vydra pareiškė, kad jie neparodo, kokia giminystės linija jiems kažkas turėtų priklausyti, be to, pašaukti ne visi bylos dalyviai. B. Juraškovičius pralaikė duoklininkus daug senačių, po to užrašė J. Vydrai 5 apgyvendintus ir šeštą tuščią valaką, tai J. Vydra ir pardavė O. Giedraitienei. J. Vydra parodė raštus, laikomus pas O. Giedraitienę, K. Siesickis parodė dvylika 1530–1589 m. dokumentų, įrodančių savo teisumą. J. Vydra protestavo ir gynėsi senatimi, tačiau jam atsakyta, kad pagal Lietuvos Statutus žemių dalybos neturi senaties termino. Nuspręsta, kad Maniškėnais dalysis visi, O. Giedraitienė turės dalybas leisti, o patirtus nuostolius galės išsiieškoti iš J. Vydos. J. Vydra apeliavo į Lietuvos VT, o kunig. O. Giedraitienė iš karto apskundė J. Vydrą. Teismas, matydamas, kad byla dėl apeliacijos dar nebaigta, leido jai kalbėti bet kur, kur byla bepasibaigtų [16, 957–962v].
- (43) Panašus sąrašas parodytas Kaune 1596 01 15 d.: teisme stojęs Žemaitijos žemionis Fabijonas Sobolevskis aktavo 1595 m. raštą, kuriame rašoma, kad Jonas Jarmola, duodamas jam Padubysio dvarelį-palivarką Žemaitijoje už 440 kapų lietuviškų grašių, kurį gavo kaip užstatą iš Tverų tijąno, LDK izdo raštininko Andriaus Ilgovskio, atidavė ir visus Padubysio dvarelįo dokumentus: keliolika chronologiškai supainiotų 1524–1582 m. raštų rinkinį [19, 183v–185v].
- (44) Kaune prieš teismą 1589 06 15 d. stoję Mikalojus Telica ir sūnus Povilas pareiškė, kad dvarelįo dalį Davalgonių lauke užstatė už 20 kapų grašių. Užstatą iš Kauno seniūno Mikalojaus Radvilos ir paseniūnio Stanislovo Golubickio gavo jų senelis Kasparas Tamoševičius. Dvarelįo dalį jis laikė kaip užstatą, po jo mirties ji ta pačia teise atiteko jo palikuonims. M. Telica išvedė tokią giminystės liniją. Dorotos protėviai buvo broliai Butka ir Martynas, Kauno pavieto žemionys. Martynas susilaukė ją, Mikalojaus Telicos, o Butka turėjo sūnus Valentiną ir Baltramiejų bei dukteris Nastasją ir Oną. Baltramiejus turėjo vaikų, tačiau vėliau kartu su žmona ir vaikais mirė, Valentinus mirė bevaikis. Jų seserys turėjo vaikų: Nastasja turėjo du sūnus – Aleksejų ir Valentiną, o Ona susilaukė Dorotos, kuri dabar ištekėjusi už Jono Černevskio, o jam, Mikolajui Martinovičiui, yra artima kraujo giminė. Todėl Davalgonių dvaro dalis teisėtai priklauso velionio Butkos anūkei ir Onos Butkaitės dukrai – Dorotai Černevskajai [16, 482v–483].

raštus (45), perduodant dokumentų rinkinius atvykėliams (46), ginčiuose dėl valdų priklausomybės parodomi ar cituojami ankstesni keliolikos ar keliasdešimt metų senumo dokumentai.

Daugumos paviatų žemės teismo knygų herojų gyvenimas sukasi apie keturis metų laikus. Pati gyvenimo logika apibrėžė tokį bajoro egzistencijos ratą, juk žemės teismas dirbo triskart metuose: žiemą, vasarą ir rudenį, bet nedirbo pavasarį, kad netrukdytų nudirbti svarbiausius lauko darbus. Toks cikliškumas logiškai išbaigia krikščionio bajoro pasaulėjautą, kur išorinį brūkšnį nubrėžia mirtis ir tikėtino amžinojo Išganymo laukimas. Ne veltui testamentuose kalbama apie „nesuskaičiuojamas savo piktadarybes ir nuodėmes, įžeidžiančias Viešpaties majestotą“ [43, 128], tačiau vis tiek tikimasi nuodėmių atleidimo ir amžinojo Gyvenimo vilties. Nereikėtų teigti, kad tai vien tik literatūrinė klišė... Tuo pat metu bajoro dienos samprata dalijama į dieną – naktį, ankstyvą rytmetį – vėlyvą valandą. Bajorai ne tik skundžiasi pavaldinių pabėgimu naktį (47) ar vėlyvą metą, bet ir patys laukia teisingumo (48) arba bylinėjasi iki vėlumos (49).

XXX

Pavieto žemės teismo medžiaga mums pateikia dvilypę lietuvių bajoro erdvės ir laiko sampratą. Didžioji bajoro viešojo gyvenimo dalis žemės teisme ir aplink teismą ribojosi namų ir teismo (darbo vietos) dimensija arba vietomis šalia savo namų, valdų ir pavieto

- (45) Kaune 1600 10 07 d. žemės teisme peraktuoti raštai iš Upytės pilies teismo, kuriuose atpasakota Oiviltų valdų priešistorė: Grigas Petraitis pareiškia 1549 05 01 d. dovanojęs tėvoniinę žemę savo tarnautojui Stanislovui Šimkaičiui; kitu raštu Valentinas Oiviltas pareiškia, kad velionis jo tėvas Vaitiekus Oiviltas 1551 12 20 d. pardavė ją Stanislovo Šemetos tarnautojui S. Šimkaičiui už 50 kapų lietuviškų grašių; trečiu raštu Stanislovas Šatila Žemaitijos žemioniui Jurgiui Myšeikai parduoda abi tas žemes: 1549 m. gautą dovanų ir 1551 m. nusipirktą, sujungtas į dvarelį, už 100 kapų lietuviškų grašių [20, 460–465v].
- (46) Gardine 1567 03 10 d. peraktuotas Dmitro Sapiegos testamentas (1554 05 10 d.). Teisme jį aktuoją sūnėnas Mikalojus Michailovičius Sapiega (ilgai tarnavo Lenkijoje, dabar, pasiekęs pilnametystę, sugrįžo namo), kuriam jį atidavė bičiulis Andrejus Meleška [4, 143v–145v].
- (47) 1584 06 06 d. Jurgis Venclovaitis skundėsi, kad 06 04 d., naktį iš sekmadienio į pirmadienį, jo kaimynas Jonas Simonaitis iš jo namų Kauno paviete išsivedė jo nelaisvąją šeimyną – Sofiją Jurgaitę ir jos dukterį Agniešką. Nuskriaustasis su bajorais liudininkais ėjo bėglių pėdsakais ir priėjo kaimyno namus, bet toliau šis „nenorėjo išvesti pėdų“ [15, 313v–314]. 1582 06 25 d. teisme stojęs Vilniaus pavieto žemionis Jokūbas Kedykas pareiškė kvietęs į teismą Tverų tijūną Andrių Ilgovskį dėl to, kad 1580 04 03 d., naktį iš sekmadienio į pirmadienį, kai jo paties nebuvo namuose Trumpiniuose, jo pavaldinys Grigas Ambrazevičius su šeima ir turtu pabėgo iš namų. Sužinojęs, kad bėglys yra tijūno Panemunės dvare, J. Kedykas nuvyko į pilies teismą ir prašė duoti jam vaznį pabėgėlio gaudynėms, bet pilies teisme jam tedavė vižą. Netoli A. Ilgovskio dvaro jie pamatė lauką ariantį Grigą, kuris, juos išvydęs, pabėgo į mišką. J. Kedykui su vižu nuvykus prie perkėlos per upę, jie rado ten statomą trobą, Grigo žmoną ir du sūnus bei dvi dukras; bėglio žmona prisipažino esanti J. Kedyko pavaldinė. Ieškovas šaukė A. Ilgovskį į teismą ir laukė jo nuo 06 12 d. iki 06 25 d. Atsakovas buvo teisme, bet teistis nenorėjo ir išvyko. Teismas liepė atsakovui atiduoti bėglius su turtu ir sumokėti baudą [14, 511–513].
- (48) Kaune 1581 05 24 d. prieš žemės teismą stojo seniūno kunig. A. Radvilos tarnautojas Jonas Gusovskis ir savo bei žmonos Agnieškos, taip pat Augustino Mykolaičio ir Onos Mykolaitės, miesto burmistro Mikalojaus Tvorijanovičiaus vaikų vardu skundėsi ir šaukė į teismą Ivaną Ilgovskį, Kauno pavieto žemionį ir Tverų tijūną, dėl 80 kapų grašių negražinimo burmistrai M. Tvorijanovičiui. Atidavimo terminas – 1581 05 22 d. Teismas skolininko paieškai davė vaznį Joną Matijošaitį, kuris šaukė atsakovą 3 dienas iki naktis, bet jis nepasirodė [14, 105v–106v].
- (49) 1584 10 11 d. prieš Kauno žemės teismą stojo Vaitiekus Kulvenskis, įgaliotas Petro Gabrijalavičiaus, ir pareiškė, kad Vitas Lenartavičius šaukė P. Gabrijalavičių į šią sesiją. Atsakovo atstovas laukė nuo 10 01 d. iki 10 03 d., bet jis neatvyko. Atėjus laikui teistis, spalio 11 d., jis prašė skirti vaznį ieškovo pusei pašaukti, ir net vakare teismas davė jam vaznį M. Kudrevičių, bet niekas neatsišaukė [15, 526–527].

centro(-ų), kuriuose dirbo tie žemės teismai. Dažniausiai matome bajorą, veikiantį savo kaimo, dvarelį, sklypo, girios ar pievos apylinkėse, retkarčiais keliaujantį į stambesnio miesto ar miestelio turgų ar teismą tvarkyti savo reikalų. Didžiąją bajorų dalį tolimi kraštai nedomino. Žemės teismų knygose kalbama ir apie gretimus pavietus ar net kaimynines valstybes (Prūsija, Livonija, Lenkija, Maskva, Turkija, Šventoji Romos imperija), tačiau tokių pavyzdžių gerokai mažiau. Kartu su vietiniais makrogeografiniais elementais – ne tik atvykstančiais svetimšaliais, bet ir su šalia gyvenančiomis etnokonfesinėmis mažumomis – jie sudaro platų bajorijos erdvės ratą.

Bajorijos laiko dėmuo dvejoja. Plačiausias jis mažajame savo rate, apibrėžtame ciklinės metų laikų kaitos (nulemtos žemdirbystės) ir vienos kartos gyvenimo. Nesuklystume pasakę, kad per 90 % visų notarinių ir teisminių žemės teismo knygų įrašų koncentruojasi ties vienos kartos gyvenimo trukme, kuri toje epochoje vidutiniškai siekė 30–40 metų. Dėl lėtos teisingumo „mašinos“ ne visada pavykdavo išspręsti bylas, o ginčai dėl turto valdymo priversdavo atsigręžti ir į senesnius nei keli dešimtmečiai dokumentus. Visgi tokių įrašų labai nedaug, o maksimalia laiko (kartu ir erdvės) užkarda buvo mirtis – tą iškalbingai rodo testamentų kūrėjų nusizeminimas ir atgaila besitartinančios Amžinybės akivaizdoje.

Gauta 2017 02 14
Priimta 2017 02 22

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Brastos žemės teismo knyga (ŽTK) Nr. 2 (1584). *Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas (BNIA)*, f. 1741, ap. 1, b. 2.
- [2] Brastos ŽTK Nr. 4 (1590). *BNIA*, f. 1741, ap. 1, b. 4.
- [3] Brastos ŽTK Nr. 61 (1566–1604). *BNIA*, f. 1741, ap. 1, b. 61.
- [4] Gardino ŽTK Nr. 3 (1566–1567). *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 3.
- [5] Gardino ŽTK Nr. 4 (1568–1570). *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 4.
- [6] Gardino ŽTK Nr. 6 (1571). *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 6.
- [7] Gardino ŽTK Nr. 8 (1581–1582). *BNIA*, f. 1755, b. 8.
- [8] Gardino ŽTK Nr. 10 (1585–1586). *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 10.
- [9] Gardino ŽTK Nr. 13 (1594–1595). *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 13.
- [10] Gardino ŽTK Nr. 14 (1596–1597). *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 14.
- [11] Gardino ŽTK Nr. 15 (1597). *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 15.
- [12] Gardino ŽTK Nr. 16 (1599–1601). *BNIA*, f. 1755, ap. 1, b. 16.
- [13] Kauno ŽTK Nr. 2 (1568–1570). *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS)*, f. 7, b. 25.
- [14] Kauno ŽTK Nr. 3 (1581–1583). *VUB RS*, f. 7, b. 28a.
- [15] Kauno ŽTK Nr. 4 (1583–1584). *VUB RS*, f. 7, b. 27.
- [16] Kauno ŽTK Nr. 5 (1588–1590). *VUB RS*, f. 7, b. 28.
- [17] Kauno ŽTK Nr. 6 (1588–1590). *VUB RS*, f. 7, b. 29.
- [18] Kauno ŽTK Nr. 7 (1592–1593). *VUB RS*, f. 7, b. 30.
- [19] Kauno ŽTK Nr. 8 (1596–1597). *VUB RS*, f. 7, b. 31.
- [20] Kauno ŽTK Nr. 9 (1600–1601). *VUB RS*, f. 7, b. 32.
- [21] Slanimo ŽTK Nr. 7 (1583). *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 7.
- [22] Slanimo ŽTK Nr. 10 (1588). *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 10.
- [23] Slanimo ŽTK Nr. 11 (1589–1590). *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 11.
- [24] Slanimo ŽTK Nr. 12 (1591). *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 12.

- [25] Slanimo ŽTK Nr. 14 (1595). *BNIA*, f. 1785, ap. 1, b. 14.
- [26] Upytės ŽTK Nr. 7 (1594). *VUB RS*, f. 7, b. 223.
- [27] Upytės ŽTK Nr. 9 (1595). *VUB RS*, f. 7, b. 225.
- [28] Upytės ŽTK Nr. 10 (1596). *VUB RS*, f. 7, b. 226.
- [29] Upytės ŽTK Nr. 14 (1599). *VUB RS*, f. 7, Nr. 230.
- [30] Vitebsko ŽTK Nr. 3 (1598). *BNIA*, f. 1751, ap. 1, b. 3.
- [31] Žemaitijos žemės bylos (ŽB), Nr. 21 (1597). *VUB RS*, f. 7, b. 384.
- [32] Žemaitijos ŽB, Nr. 24 (1597). *VUB RS*, f. 7, b. 387.
- [33] Žemaitijos ŽB, Nr. 32 (1599). *VUB RS*, f. 7, b. 391.
- [34] AVIŽONIS, K. *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*. Kaunas, 1940.
- [35] ČELKIS, T. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIV–XVI amžiuje*. Vilnius, 2014.
- [36] DRUNGILAS, J. Pinklės atvykusiai lenkų bajorijai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje 1447–1588 m.: juridinių suvaržymų ištakos, raida ir funkcionavimas. *Lietuvos istorijos šaltinių tyrimai*, 2014, t. 5, p. 85–106.
- [37] JEVLĄŠAUSKIS, T. *Atsiminimai*. Vilnius, 1998.
- [38] ŁOZIŃSKI, W. *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej polowie XVII wieku*. Lwów, 1903, T. 1; 1904, T. 2.
- [39] MONIUSZKO, A. *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja-funkcjonowanie-postępowanie*. Warszawa, 2013.
- [40] RAGAUSKIENĖ, R. *Karališkojo Birštono praeitis. Istorinė raida iki XIX a.* Vilnius, 2004.
- [41] TRIMONIENĖ, R. Bajorų luomo vedybinių ryšių atspindžiai Žemaičių žemės ir pilies teismo aktuose. XVI a. II pusė – XVII a. pirma pusė. *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. Šiauliai–Ryga, 2004, p. 167–178.
- [42] VALIKONYTĖ, I. Priešteisminių dokumentų funkcijos ir likimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. viduryje. *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 4. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 93–108.
- [43] VILIMAS, D. Bajorų luomo santykis su kitomis socialinėmis grupėmis pagal LDK žemės teismų knygas (Lietuvos totoriai). *Lituanistica*, 2016, T. 62, Nr. 1(103), p. 1–11.
- [44] VILIMAS, D. Brastos vaivados Kazimiero Liudviko Jevlašauskio testamentas. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2007. 2. Vilnius, 2008.
- [45] VILIMAS, D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*. Vilnius, 2006.
- [46] VILIMAS, D. Žemaitija, Dešimtieji Žygimanto Vazos valdymo metai (žemės teismo darbas ir kasdienybė). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos*. Profesorius Mečislovas Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, 2016.
- [47] VOLUNGEVIČIUS, V. *Pilies šešelyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2015.
- [48] ВИЛИМАС, Дарюс. Шляхта и торговля. Несколько эпизодов из книг Ковенского земского суда XVI века. *Социальные группы и их влияние на развитие общества в XVI–XIX веках / Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku*. Vilnius, 2015, s. 258–273.
- [49] Уладзімір Падалінскі. Да характэрыстыкі персанальнага складу гарадзенскага земскага суда у канцы XVI – пачатку XVII ст. *Гарадзенскі палімпсест*, 2011. Мінск, 2012, с. 135–147.
- [50] ПОЛИЩУК, Володимир. Между процедурой и формуляром: источниковедческий анализ судебных записей замковых книг перед реформой 1564–1566 гг. (на примере луцких

замковых книг 1558–1566 гг.). *LDK istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*. Vilnius, 2007, p. 355–380.

[51] РАДАМАН, Андрей. Арганізацыя і склад полацкаго земскага суда ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст. *ГЕРОЛД-LITHERLAND*. Горадня–Менск, 2011, № 18, с. 21–36.

[52] ЦЕМУШАУ, Віктар. *На ўсходняй мяжы Вялікага Княства Літоўскага (сярэдзіна XIV – першая палова XVI ст.)*. Смаленск: Інбелкульт, 2014.

[53] СТАРЧЕНКО, Наталя. *Чесць, крoв і риторика. Конфлікт у шляхецькому середовішці Волині. Друга пoлoвa XVI VII століття*. Київ: Laurus, 2014.

[54] ШАЛАНДА, Алексей. Земскі суд Гарадзенскага паведа ў 1555–1564 гг. *Гарадзенскі палімпсест*, 2009. *Дзяржаўныя установы і палітычнае жыццё. XV–XX ст.* Горадня, 2009, с. 35–64.

[55] ШАЛАНДА, Алексей. Дарэформенны земскі суд Гарадзенскага паведа ў 1562–1564 г. *Гарадзенскі палімпсест*, 2010, III. *Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры. XVI–XX ст.* Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. Мінск, 2011, с. 45–56.

DARIUS VILIMAS

Space and Time in the District Land Court

Summary

Based on the surviving books of the district land court of the Grand Duchy of Lithuania, the paper is an attempt to address a new culturological problem of the perception of space and time by the nobles. It covers this perception as it is revealed by the information recorded in court books. It is a mental category pointing to the understanding of the surrounding world, space and time, which is characteristic of the parties in the land court (mostly minor and middle-class nobility as the lords are deliberately excluded from the study). Though the information itself is predominantly indirect (there are very few statements in the first person) but it is highly informative. It is concluded that both in space and time dimensions the nobility had two circles, the small and the great. From the perspective of space, it is their micro-world that does not cross the boundaries of a native district – house, village, manor, township, etc. The great circle of space comprises larger units – the Grand Duchy of Lithuania, its more remote districts, neighbouring or even more remote European and Asian countries (Poland, Prussia, Livonia, Moscow, Turkey, Sweden, the Holy Roman Empire, etc.). The micro-circle of time limits itself to the cycle of the year, which in its turn is linked to agricultural activities as reflected in the work of the land court itself, which is organised in sessions (winter-summer-autumn), with the exception of spring. The perception of macro-time grasps a decade or several decades and is usually employed for the purpose of reviving the family memory (disputes over family connections, verification of the nobility, estates, etc.). The depth of such memory rarely dates back further than the turn of the sixteenth century. Of course, the emphasis on the concept of the Eternity in the last wills and testaments of the nobility is the maximum degree of perception of such time, but it is not explored separately in this study.

Keywords: district land courts of the Grand Duchy of Lithuania, structure of the books of land courts, statutes of Lithuania, time and space of the nobles, nobility of the Grand Duchy of Lithuania and its legal culture, mental history of the nobility